

Wstęp

Drugi t. „Eastern Review” zawiera teksty przygotowane na kanwie międzynarodowej konferencji naukowej pt. *Europa Wschodnia w obliczu wyzwania modernizacji*, która odbywała się w dniach 26–27 listopada 2012 r. w Łodzi. Było to już dziewiąte cykliczne spotkanie uczonych i praktyków życia politycznego i społeczno-gospodarczego z Polski i zagranicy. Organizowane jest ono z inicjatywy Katedry Systemów Politycznych i Międzynarodowego Centrum Badań Wschodnioeuropejskich Uniwersytetu Łódzkiego, przy współpracy z Komisją Integracji Europejskiej Polskiej Akademii Nauk i Polskim Towarzystwem Nauk Politologicznych Oddział w Łodzi.

Niniejszy tom, podobnie jak i poprzedzająca go konferencja, zdominowane zostały przez krąg zagadnień dotyczących procesu modernizacji, odnoszącego się do szerokiego zbioru przemian związanych z uprzemysłowieniem, rozwoju oświaty, opieki medycznej, a także poszerzania zakresu uczestnictwa obywateli w życiu publicznym.

Wolfgang Zapf zauważa, że w naukach społecznych powszechnie akceptuje się fakt, iż termin „modernizacja” ma wielorakie znaczenie. Może być ona rozumiana jako: 1) historyczny proces industrializacji i rewolucji politycznych końca XVIII w., w wyniku którego w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej powstała niewielka grupa nowoczesnych społeczeństw; 2) szereg mniej lub bardziej udanych prób „dogonienia” przez kraje biedne i nierozwinięte państw zamożnych, będących liderami rozwoju; 3) wysiłki podejmowane przez społeczeństwa nowoczesne w celu poradzenia sobie – za pośrednictwem innowacji i reform – z narosłymi problemami natury wewnętrznej, a w jeszcze większym stopniu z wyzwaniami, jakie rodzi zmieniające się gwałtownie się środowisko międzynarodowe pod wpływem procesów globalizacji¹. W ujęciu W. Zapfa społeczeństwo nowoczesne cechuje się: obecnością mechanizmów inkluzji, pluralizmem, poszanowaniem dla odmienności, zdolnością do stałego podnoszenia zasobności jego członków, a także demokracją rywalizacyjną, gospodarką rynkową, zjawiskiem konsumpcji masowej i elementami państwa dobrobytu.

¹ W. Zapf, *Modernization Theory – and the Non-Western World*, Juni 2004, <http://bibliothek.wzb.eu/pdf/2004/p04-003.pdf> [02.11.2011].

Modernizacja jest więc pojęciem dyskursywnym, a jej rozumienie ulegało ewolucji w czasie. W latach 50. i 60. XX w. podejście do modernizacji zasa-
dzało się na zachodnim – a w szczególności na amerykańskim – modelu rozwo-
ju systemu politycznego i społeczno-gospodarczego, który rekomendowany był
państwom rozwijającym się. Łączył on rozwój polityczny ze wzrostem gospo-
darczym, społeczną mobilizację z kulturową racjonalizacją, psychologiczną mo-
bilizację z międzynarodową transformacją. Idee te zazwyczaj nie doczekały się
realizacji w państwach, do których były adresowane, ponieważ docelowy wzór
przemian nie przystawał zwykle do warunków panujących w państwach rozwija-
jących się.

W ramach trzeciej fali demokratyzacji mamy do czynienia z rosnącą liczbą
państw, wstępujących na drogę ku demokracji, które jednak nie zamierzają kopio-
wać zachodnich wzorców kulturowych, tworząc własne rozwiązania systemowe,
niekiedy jednak bardzo odległe od znanych nam wzorców. Systemy polityczne
tych państw są dla współczesnych politologów znakomitym polem badawczym;
jednakże pełnym pułapek wynikających z braku możliwości wykorzystania do-
tychczasowego instrumentarium badawczego, a niekiedy pogłębionej wiedzy
o procesach zachodzących w tych systemach.

Z punktu widzenia ewolucji dyskursu modernizacyjnego należy przywołać
pojawiający się w niej wątek zależności pomiędzy modernizacją polityczną (ro-
zumianą jaką demokratyzacją) a modernizacją gospodarczą. Władimir Gelman,
analizując wspomniany wątek, wskazuje, że modernizacja gospodarcza nigdy nie
była punktem spornym z punktu widzenia rozważań nad rozwojem społeczeństw.
Tego samego nie dało się jednak powiedzieć o modernizacji politycznej. Problem
związków pomiędzy modernizacją gospodarczą a polityczną doprowadził, zda-
niem W. Gelmana, do wykształcenia się dwóch przeciwstawnych stanowisk: „li-
beralnego” i „konserwatywnego”².

Zwolennicy podejścia „liberalnego” wspierali koncepcję Seymoura Lipseta,
głoszącego, iż wzrost gospodarczy powiązany jest z demokratyzacją (im zasob-
niejsze społeczeństwo, tym większe szanse, że utrzyma się w nim demokracja),
a także, że istnieją obustronne zależności między polityczną i społeczno-gospo-
darczą modernizacją (zamożniejsze społeczności cieszą się wyższym poziomem
edukacji, postępują w nich procesy urbanizacji, mają większą klasę średnią i ce-
chują się mniejszymi dysproporcjami w standardzie życia ich członków, którzy
zarazem są bardziej mobilni, niż ma to miejsce w przypadku biedniejszych spo-
łeczności). Wspomniane czynniki sprzyjają powstawaniu i właściwemu funkcjo-
nowaniu instytucji demokratycznych.

„Konserwatyści” podnosili problem negatywnych skutków modernizacji po-
litycznej z punktu widzenia realizacji i powodzenia modernizacji gospodarczej.
Samuel Huntington w *Porządku politycznym w zmieniających się społeczeń-
stwach*

² В. Гельман, *Тупик авторитарной модернизации*, „Pro et Contra” 2009, т. 13, No. 5–6.

stwach pisał, że o ile rację mieli ci teoretycy modernizacji, którzy wskazywali, iż rozwój gospodarczy generuje istotne przemiany społeczne, ale mylili się co do tego, że mają one łagodny i progresywny charakter. Sytuacja jest diametralnie odmienna. Modernizujące się społeczeństwa cierpią z powodu dramatycznych przemian społecznych, które mają często gwałtowny przebieg. Pozytywne rezultaty modernizacji społeczno-gospodarczej zależą od wykształcenia się skutecznych instytucji politycznych, zdolnych do kontrolowania i zarządzania tymi gwałtownymi procesami, reagowania na sytuacje kryzysowe, minimalizowania przypadków niekontrolowanego uczestnictwa w nich społeczeństwa i poszczególnych grup społecznych, uznawanych przez S. Huntingtona za groźne z punktu widzenia powodzenia modernizacji. Budowa takich instytucji jest niestety zadaniem złożonym i czasochłonnym³.

Transformacja społeczno-gospodarcza i polityczna w Europie Środkowo-Wschodniej nosząca nazwę potrójnej a czasami i poczwórnej tranzycji zakończyła się sukcesem, choć liczne autorytety w dziedzinie nauk społecznych, odmawiały jej szans powodzenia. Na przykład Adam Przeworski twierdził, że reformy rynkowe i demokratyzacja nie mogą odbywać się w tym samym czasie. Podobne stanowisko zajmował Claus Offe, którego niepokoiła okoliczność równoczesnej realizacji w Europie Środkowo-Wschodniej procesów politycznych, gospodarczych i państwowotwórczych. W Europie Zachodniej trwały one latami i następowały po sobie w porządku: państwo – kapitalizm – demokracja⁴.

W pierwszym dziesięcioleciu XXI w. dyskurs modernizacyjny zaczął zmierzać – zgodnie z paradygmatem „końca historii” – w kierunku rozważań nad perspektywami konsolidacji demokracji liberalnej w państwach takich jak Chiny, Rosja, w których gospodarka rynkowa koegzystuje z autorytaryzmem. Zdaniem politologów wieszczących nieuchronny kres hybryd autorytarno-wolnorynkowych istnieją głębokie sprzeczności pomiędzy autorytaryzmem a wolnym rynkiem. Są one zauważalne we współczesnych wolnorynkowych autokracjach i prędkiej czy później doprowadzą do ich politycznej liberalizacji. Nie istnieje żadna reguła określająca, kiedy nastąpi polityczna liberalizacja w odpowiedzi na transformację społeczno-gospodarczą. Kapitalizm bowiem tworzy podwaliny pod demokrację liberalną, ale moment, w którym rozpoczynają się zmiany prodemokratyczne, jest trudny do zdefiniowania i w każdym kraju może posiadać inne oblicze (formy). Proces transformacji może trwać latami, w międzyczasie może być przerywany i ponownie inicjowany.

³ S.P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968.

⁴ A. Przeworski, *Democracy and the Market: Political and Economics Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge 1991; M. McFaul, *Odwrót rosyjskiego liberalizmu*, [w:] *Imperium Putina*, Warszawa 2007, s. 46; C. Offe, *Capitalism by democratic design? Democratic theory facing the triple transition in East Central Europe*, „Social Research”, findarticles.com/p/articles/mi_m2267/is_3_71/ai_n6364142/ [11.09.2011].

Europa Wschodnia u progu lat 90. stanęła przed wyzwaniem modernizacji w powiązaniu z procesami transformacji systemowej. W wielu przypadkach miała ona potrójny charakter (transformacja polityczna, gospodarcza, państwowotwórcza), a nawet poczwórny charakter, jeśli wziąć pod uwagę konieczność budowy instytucji nowoczesnego państwa i narodu politycznego w takich państwach, jak Białoruś, Mołdowa, Ukraina. Modernizacja w tych państwach regionu nie może być utożsamiana z klasyczną modernizacją dokonującą się w zacofanych i agrarnych społeczeństwach. Ma ona wyraźnie okcydentalistyczny charakter, co wiąże się z chęcią integracji znacznej części państw regionu ze wspólnotą europejską i euro-atlantycką. Nie wszystkie państwa tego obszaru podjęły takiego wyzwania, inne nie deklarują swego europejskiego powołania i nie zamierzają w związku z tym jej przeprowadzać.

Niniejszy t. został poświęcony niezwykle aktualnemu nurtowi rozważań nad pojęciem modernizacji i jej ewolucją w państwach regionu Europy Środkowej i Wschodniej. Autorzy zamieszczonych artykułów analizują problematykę modernizacji w szerokim spektrum problemowym, co jest całkowicie zrozumiałe, biorąc pod uwagę złożoność pojęcia modernizacji, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki Rosji. Pomysły modernizacyjne pojawiły się w Rosji w odpowiedzi na globalny kryzys gospodarczy – w tym sensie modernizację można tu traktować jako swoistą „ucieczkę do przodu” ze strony władz państwa. Projekty modernizacyjne w Rosji wychodzą od gremiów rządzących, które uważają, że niezbędne jest jej tzw. pchnięcie modernizacyjne, by wzmacniała swą pozycję na arenie międzynarodowej. Należy sądzić, że w tym państwie modernizacja będzie długoletnim procesem, wymagającym zaangażowania nie tylko ze strony elit, ale także zmian w świadomości społecznej i jak najszerzego poparcia ze strony społeczeństwa. Zasadne jest pytanie, czy Rosjanie są na to gotowi. W przypadku Rosji, biorąc pod uwagę kwestie jej potencjału i możliwości wykorzystania, możemy założyć, iż możliwy do realizacji nie jest otwarty model modernizacji, wymagający znaczącego poziomu rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i poziomu demokratyzacji, a model wybranych agend modernizacji, w którym inicjatywa modernizacji jest po stronie elit, z wykorzystaniem zasobów silnie zbiurokratyzowanego państwa. W Rosji mamy też do czynienia z trzema obszarami modernizacji: na poziomie wewnętrznym, związanym z tworzeniem mechanizmów zarządzania państwem; modernizacji społeczno-kulturowej utożsamianej w największym stopniu z europeizacją, wreszcie trzeci obszar modernizacji naukowo-technologicznej odnoszącej się do zwiększenia roli Rosji w stosunkach globalnych – ucieczka od peryferyzacji. Wszystkie obszary tego procesu powinny być realizowane równolegle.

J. Tarasow w opracowaniu *Zasada innowacyjności jako środek modernizacji systemu politycznego* analizuje obiektywne przesłanki konieczności podjęcia i realizacji innowacyjnego modelu rozwoju rosyjskiego społeczeństwa, a także jego znaczenie, treść i kierunki. Autor zwraca uwagę na konieczność uwzględnienia na obecnym etapie modernizacji Rosji historycznych doświadczeń, związanych

z rozziwem między deklaracjami a działaniami, pospiesznie podejmowanymi decyzjami, nieprzemyślanymi ideami, koncepcjami w trakcie poprzednich działań modernizacyjnych, które to wyrządziły materialne, polityczne, społeczne i psychologiczne szkody rosyjskiemu społeczeństwu. Tarasow pisze także o polityczno-organizacyjnych fundamentach w odniesieniu do innowacyjnego rozwoju państwa, które mają zapewnić jego efektywną modernizację.

I. Wasilenko, L. Titarenko i M. Abassy w *Analizie porównawczej wartości politycznych w procesie modernizacji Rosji, Białorusi i Polski*, podejmują problematykę wpływu wartości politycznych na procesy modernizacyjne w Rosji, Białorusi i Polsce. Autorki zwracają uwagę, że system wartości – w tym także ten funkcjonujący na płaszczyźnie politycznej – wywiera istotny wpływ na proces przeobrażeń o charakterze modernizacyjnym. Jednocześnie podkreślają, że w trakcie procesu modernizacji, w świadomości zbiorowej społeczeństw, które jej podlegają, również zachodzą istotne zmiany w odniesieniu do wyznawanego systemu wartości. Zależność pomiędzy modernizacją a transformacją systemu wartości jest więc obustronna. Związek ten jest obserwowany we wszystkich analizowanych państwach regionu Europy Środkowej i Wschodniej.

N. Kanatnikow koncentruje uwagę czytelników w artykule *Megapolis: Wymiana doświadczeń w zakresie rozwoju innowacyjnego* na problemie modernizacji zadania zarządzania wielkimi miastami i w całym na fenomen megapolis, które to w połączeniu z funkcją rozwoju innowacyjnego i będąc centralną częścią światowej i narodowej gospodarki, a także przestrzeni społecznej i politycznej, realizuje takie inne istotne funkcje jak: administracyjno-rządzące, organizacyjno-institutionalne, usługowe, społeczno-kulturalne, integracyjne, komunikacyjno-informacyjne, przestrzenno-organizacyjne.

I. Batanina, A. Ławrikowa i O. Szumiłowa w artykule pt. *Modernizacja samorządu terytorialnego w Rosji jako czynnik rozwoju aktywności obywatelskiej* piszą o wpływie procesu samoorganizacji lokalnych wspólnot na wybór form, metod i instrumentów oddziaływania społeczeństwa obywatelskiego na kształtowanie się procesu decyzyjnego na poziomie lokalnym w Rosji, w oparciu o wyniki rozległego projektu socjologicznego.

J. Łopatyński w artykule *Rozwój sektora rolnego Ukrainy: poszukiwania nowoczesnych rozwiązań* poddaje analizie problem modernizacji ukraińskiego rolnictwa. Procesy transformacyjne w Ukrainie, są jego zdaniem dalekie od zakończenia, chociaż gospodarka ukraińska uzyskała status rynkowej, w praktyce wciąż znajduje się w fazie tranzycji, co pociąga za sobą konieczność dalszych badań procesów rynkowych nie tylko w wymiarze teoretycznym ale także praktycznym z uwzględnieniem specyfiki poszczególnych sektorów gospodarki, w tym także sektora rolnego. Autor artykułu wskazuje, że w Ukrainie wciąż brak jest instytucjonalnych podstaw rozwoju sektora rolnego, zaś producentom rolnym brakuje kapitału. W związku z tym jednym z kluczowych zadań dalszego rozwoju sektora rolnego jest wybór modelu i kierunku jego modernizacji. W ramach

poszukiwać najbardziej optymalnych kierunków jego modernizacji wymienia się w artykule: zasadę samoorganizacji i stymulowanie jego rozwoju z zewnątrz. Nie powinno się jednak ono ograniczać jedynie do działań ze strony państwa. Kluczową rolę autor artykułu przypisuje organizacjom społecznym i strukturom branżowym, od których wysiłków oczekuje się stworzenie solidnych podstaw instytucjonalnych modernizacji sektora rolnego.

O. Szczerbaniuk kontynuuje wątek modernizacji ukraińskiego systemu politycznego w artykule *Modernizacja ukraińskiego ustawodawstwa jako czynnik stabilności i rozwoju państwa i społeczeństwa*. Podejmuje problematykę reformy konstytucyjnej i ustawodawstwa narodowego mającej miejsce w roku 2012 w kontekście fenomenu suwerenności narodowej i ludowładztwa, z uwzględnieniem mechanizmów jej realizacji i metodologii podejmowanych działań.

M. Cudak-Niewiadomska wprowadza czytelnika w realia polskiej modernizacji w opracowaniu *Udział kobiet w procesie modernizacyjnym państwa. Wybrane zagadnienia dotyczące większej reprezentacji kobiet w organach kolegialnych w latach 2002–2010 na przykładzie Rady Miejskiej w Łodzi*. Analizuje w nim problem reprezentatywność kobiet w procesie modernizacyjnym państwa, na przykładzie Rady Miejskiej w Łodzi. Autorka artykułu formułuje tezę, że niska partycypacja kobiet w obszarze polityki bez dalszych zmian legislacyjnych nie ulegnie zmianie. Nie wystarczą jej zdaniem jedynie zapisy kwotowe. Potrzebne są także zmiany w świadomości samych wyborców, iż kobiety sprawdzają się także w tej dziedzinie i warto na nie zagłosować. Zwiększenie udziału kobiet w procesie modernizacyjnym państwa byłoby – w ujęciu autorki – sprawiedliwym sposobem zmniejszenia dyskryminacji kobiet w życiu publicznym i przyczyni się do większej równości płci w Polsce, a także do pogłębienia demokratyzacji życia we władzach samorządowych.

Alicja Stępień-Kuczyńska

Michał Słowikowski